

7. Прокопенко О.В. Екологічне виховання у процесі вивчення біології. *Рідна школа*. 2005. № 3. С. 72–75.
8. Пустовіт Н.А. Особистісно орієнтовані технології екологічного виховання підлітків. *Наукові записки. Серія: педагогіка і психологія*. Вінниця: РВВ ДП “Державна картографічна фабрика”, 2001. Випуск 5. С. 59-62.
9. Тарасенко Г., Шевченко І. Екологізм педагогічних ідей та його реалізація в освітньому просторі України. *Topical issues of the development of modern science*. Sofia, Bulgaria. 15-17.01.2020. С. 903-913.
10. Титаренко Л.М. Формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей університету: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2007. 22 с.
11. Формування екологічної компетентності школярів: навч.-метод. посібник / Логай В.Л. – Харків, 2013. 34 с.
12. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посіб. / Н.А. Пустовіт, О.Л. Пруцакова, Л.Д. Руденко, О.О. Колонькова. К., 2008. 64 с.
13. Шмалей С.В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу: дис. докт. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2005. 479 с.

УДК: 37.016

Цурман Г.А. – студентка спеціальності 101 “Екологія”, ступеня вищої освіти “Магістр” КЗВО “Вінницька академія безперервної освіти”.

Науковий керівник: **Тарасенко Г.С.** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри екології, природничих та математичних наук КЗВО “Вінницька академія безперервної освіти”.

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті розглядаються проблеми формування екологічної культури в освітньому середовищі, обґрунтовано значення екологічної освіти у формуванні екологічної культури.

Ключові слова: освіта, освітнє середовище, екологічна культура, екологічна криза, екологічна свідомість.

Abstract. The article examines the problems of the formation of ecological culture in the educational environment, substantiates the importance of environmental education in the formation of ecological culture.

Key words: education, educational environment, ecological culture, ecological crisis, ecological consciousness.

Постановка проблеми. Соціально-економічні перетворення в світі, Україні породжують численні виклики сьогодення. Людство своєю діяльністю порушує систему зв'язків у складній системі, що саморегулюється – біосфері. Поглиблюється протиріччя між природою та людиною. Економіко-екологічна

ситуація багатьох країн світу характеризується як кризова. У всьому світі спостерігається посилення впливу антропогенного фактору на природу, що проявляється у вичерпанні природних ресурсів, щорічному збільшенні потреби в природних ресурсах, забрудненні повітряного та водних басейнів, деградації ґрунтів, зменшенні біорізноманіття видів, руйнуванні озонового шару – захисного бар'єра атмосфери, нагромадженні парникових газів, що спричиняють антропогенні зміни клімату Землі. Вищезазначене ставить під загрозу подальший розвиток цивілізації, існування людської цивілізації.

Стан вивчення проблеми. Екологічна криза зумовила активний пошук шляхів подолання екологічних викликів: впровадження раціонального природокористування, екологічних технологій, розвиток альтернативних джерел енергії. Порушення в біосфері досягли таких масштабів, що подані еколого-економічні моделі господарської діяльності не спроможні вирішити глобальні екологічні проблеми. Постає нагальна потреба у переосмисленні людством стратегії взаємодії з довкіллям, подоланні кризи в свідомості людини, в розумінні та усвідомлюванні людиною власного місця в природі.

Глобальні екологічні проблеми суспільства розглядаються в міжнародних документах, прийнятих упродовж останніх 15 років, зокрема: «Ріо+5» (Ріо-де-Жанейро, 1997 р.), «Стан світу – 2002» (Йоганнесбург, 2002 р.), резолюції П'ятої Всеєвропейської конференції «Довкілля для Європи – 2003» (Київ, 2003 р.), екологічній кампанії «Очисти Світ – 2009» (Австралія, 2009) та ін. На Конференції ООН Ріо-1992 світовій спільноті запропонувала концепцію сталого розвитку (СР). В концепції сформульовані шляхи гармонізації суспільства і довкілля, забезпечення гарантованого задоволення необхідних потреб суспільства за умови збереження й відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи і вимогами людей усіх поколінь. СР передбачає таку форму розвитку суспільства, коли, задовольняючи потреби сьогодення, людство не знищить перспективи задоволення потреб майбутніми поколіннями. Аналіз сучасних моделей коеволюції людства і природи дає підстави дійти висновку про оптимальність моделі сталого розвитку. Реалізація стратегії СР потребує докорінного переусвідомлення діяльності людства у навколишньому середовищі.

Проблеми формування екоцентричного мислення, екологічної свідомості та екологічної культури особистості досліджені у працях зарубіжних та українських учених: біологів, культурологів, філософів, педагогів. Принцип благоговіння перед життям А. Швейцера став основною засадою екологічної етики; усвідомлення екологічної проблеми як глобальної, прогнозування розвитку екологічних систем, глобальна модель розвитку людства і природи розглянуті в працях діячів Римського клубу – Д. Медоуза, Дж. Форрестера, А.

Печчеї, концепція ноосфери як найвищого ступеня розвитку біосфери розроблена В. Вернадським; екологічні закони взаємодії суспільства і природних систем сформульовані Б. Коммонером; істотні ознаки сучасної екологічної ситуації та її кризового стану окреслені Ю. Одумом; парадигма етики відповідальності запропонована А. Наессом та Г. Йонасом. Українські дослідники (М. Кисельов, В. Крисаченко, Л. Лук'янова, О. Мудрак, О. Плахотнік, Г. Пустовіт, С. Совгіра, Г. Тарасенко, С. Шмалей та ін.) присвятили чимало публікацій проблемі формування екологічної культури особистості, у тому числі засобами освіти.

Незважаючи на той факт, що проблема формування екологічної культури активно досліджується як за кордоном, так і в Україні, на даний час не розроблені якісні та кількісні критерії, що дозволяють визначати рівень екологічної культури особистості та суспільства в цілому.

Метою статті є дефінітивний аналіз поняття «екологічна культура» та виокремлення особливостей формування екологічної культури в освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу. У наш час екологія розглядається не тільки як комплексна міждисциплінарна наука, але й як парадигма, що пронизує усі наукові знання. Витоки сучасної екологічної кризи науковці вбачають у вченнях доби Середньовіччя, за часів розповсюдження парадигми панування людини над природою. Світоглядні ідеї Просвітництва були спрямовані на підтримку прогресу, розвитку техногенної цивілізації. Показовим є висловлювання Р. Декарта про те, що «на зміну старої філософії необхідно розробити практичну науку, що допоможе людині стати господарем та власником природи». Впродовж століть нагромаджувалися протиріччя людини, суспільства й навколишнього середовища. У процесі «власницького» відношення людини до довкілля виявилися значні порушення в екосистемах, вплив антропогенного фактора перевищив здатність біосфери до самовідновлення та саморегуляції. Наслідками такої ситуації стали порушення незворотного характеру, що призвели до численних екологічних катастроф, які спостерігаються у світі.

У наявній науковій літературі існує декілька трактувань поняття екологічної культури. В. Крисаченко пропонує розглядати екологічну культуру (ЕК) як сукупність певних дій, технологій освоєння людиною природи, стійку рівновагу в системі «людина – довкілля» та як теоретичну галузь знань про місце людини в біосфері як істоти діяльної [2]. Аналізуючи існуючі дослідження, можна виокремити особливості основних підходів до розуміння сутності ЕК: у першому випадку акцент ставиться на синтезі термінів «екологія» та «культура» та представляє її як частину загальної культури, яка

опосередковує взаємини людини та навколишнього середовища. Інший підхід до визначення ЕК ґрунтується на тому, що термін «культура» (лат. *cultura* – покращення) початково визначав обробку землі, ґрунту, що дає можливість говорити про первинний сенс поняття «культура» як «екологічної дії». Незважаючи на спроби протиставлення культури та природи, ці поняття є взаємопроникними та знаходяться у постійній взаємодії [4]. Неможливо відокремити ЕК від загальної культури людини. ЕК можна розглядати як окрему форму в структурі загальної культури. Високий рівень ЕК передбачає вміння гідно оцінити кожен фрагмент природи як частину глобального світу. За таких умов спостерігаємо цілісність світу людини і людини в світі.

При дослідженні феномену ЕК неможливо залишити осторонь такий важливий компонент ЕК, як екологічна свідомість. Л. Юрченко зазначає, що «екологічна свідомість виступає регулятором екологічної діяльності з оптимізації взаємовідносин у системі «природа – суспільство», тобто виступає важливим компонентом ЕК» [5]. Розуміння напрямів гармонізації відносин між людством і природним середовищем, що постійно змінюється під впливом антропогенного фактора, можливе тільки на засадах екологічної свідомості. Здатність узагальненого, цілеспрямованого, творчого відображення, що робить людину здатною діяти згідно з екологічними імперативами – наявність екологічної свідомості, впливає на формування світогляду. Таким чином, єдиний вектор розвитку – формування нового екологічного світогляду, екологічного мислення, екологічної свідомості, екологічної етики – складових ЕК. Елементи екологічної культури проявляються в різних сферах життя суспільства: економічній, соціальній, політичній, духовній, моральній.

Формування ЕК має відбуватися впродовж життя засобами екологічного виховання, екологічної освіти, шляхом формування екологічної свідомості та екологічної відповідальності, з позицій екологічного світогляду. Науковими підвалинами екологічного світогляду, базою нового мислення є вчення про біосферу та ноосферу В. Вернадського. За ідеями науковця, ноосфера (від грец. *noos* – розум і *sphaira* – сфера, середовище) – сфера взаємодії суспільства і природи, в межах якої розумна людська діяльність виступає вирішальним чинником її розвитку. Ноосфера є якісно новою формою існування біосфери, що виникає за умов оптимальної взаємодії суспільства та природи, їй притаманний тісний взаємозв'язок законів природи із законами мислення і соціально-економічними законами.

У сучасних дослідженнях запропоновано концепцію філософії СР, аспектом якої є ноосферно-екологічна культура. Ноосферно-екологічна культура розглядається як складова оптимізаційного процесу взаємостосунків суспільства і довкілля [6].

Формування ЕК здійснюється на основі екологічної освіти й екологічного виховання. Саме екологічній освіті і екологічному вихованню приділяється важливе місце в підготовці майбутнього випускника школи з високим рівнем екологічної культури.

Освітній процес є невід'ємною частиною освітнього середовища, в якому відбувається розвиток людини в системі «людина – навколишнє середовище». Освітнє середовище є умовою реалізації отриманих знань, впливає на формування інтересів, потреб, мотивів. Перебудовні процеси в суспільстві вимагають проектування нового освітнього середовища, яке має відповідати сучасним тенденціям розвитку культури, економіки, виробництва, технологій.

Впровадження в освітньому середовищі технології формування ЕК передбачає такі особливості: 1) аналіз комплексу глобальних екологічних проблем сучасності, синтез нової системи екологічних морально-етичних норм та принципів; 2) системний принцип екологічних знань як бази для подальшого формування екологічної свідомості людини, що відповідатиме загальнолюдським гуманістичним ідеалам; 3) однорідність підходу в освітньому середовищі у всіх видах навчально-виховної діяльності та при виборі майбутньої професійної діяльності; 4) комплексний підхід в екологічній освіті, що забезпечує реалізацію принципу; 5) «екологічної освіти впродовж життя», на всіх етапах здобуття освіти, починаючи з початкової ланки школи, продовжуючи в основній школі, і закінчуючи закладом вищої освіти.

Екологізація освіти включає: систему екологічних знань, систему вмінь і навичок з раціонального природокористування, систему практичних дій.

Інноваційні підходи до формування ЕК вимагають змін змістовної (концепції навчання та виховання, навчальні програми, плани) та методичної (форми, методи організації навчальної діяльності, характер контролю) складових освітнього середовища. Важливим аспектом формування ЕК є національна складова, що враховує історичний досвід етносу у взаємодії з довкіллям, ставлення до навколишнього середовища. Саме національна екологічна культура є основою для екологічного виховання та екологічної освіти впродовж життя. Екологічна складова світогляду поряд з теоретичними знаннями може налічувати побутові знання у вигляді звичаїв, традицій [10].

У сучасній екологічній освіті спостерігається розірваність теоретичних знань учнів з вирішенням практичних завдань. Причинами цього є недостатня кількість годин, що виділяється для навчальної дисципліни «Основи екології», відсутність екологічної складової у навчальних програмах. Досить низька ефективність екологічної освіти спостерігається у зв'язку з недостатнім впровадженням в навчальний процес інноваційних форм, методів навчання.

Таким чином, формування ЕК є динамічним й комплексним процесом, на ефективність якого впливає еколого-ціннісна складова та освітня складова.

Висновки. Вищезазначене зумовлює актуальність досліджуваної проблематики, необхідність формування ЕК як найдієвішого засобу переорієнтації впливу людини на навколишнє середовище. Для оптимізації процесу екологічної освіти необхідно впроваджувати інноваційні педагогічні технології, колективну творчу діяльність, інтерактивні технології, проєктну діяльність, а також евристичний підхід до освітніх процесів. Отже, на прямом подальших досліджень може стати розробка критеріїв, інструментарію визначення рівнів екологічної культури, а також рейтингу ЕК в суспільстві в цілому.

Використані джерела

1. Закон України “Про освіту” від 05.09.2017 р. № 2145- VIII. Голос України. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10– 22.
2. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: метод. посіб. / авт. уклад.: О. Пометун, Л. Пироженко. К.: А.П.Н. 2002. 136 с.
3. Кисельов М.М. Національне та екологічне: сфери перетину. *Національне та екологічне*. Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги Серія “Охорона навколишнього середовища”. 2006. №8 (32). С. 2-13
4. Кисельов М.М., Деркач В.Л., Толстоухов А.В. та ін. Концептуальні виміри екологічної свідомості: Монографія. К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. 312 с.
5. Кисельов М.М., Канак Ф.М. Національне буття серед екологічних реалій. К.: Тандем, 2000. 318 с.
6. Концепція екологічної освіти України. К., 2001. 36 с.
7. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. посібник. К.: Заповіт, 1996. 352 с.
8. Крисаченко В.С., Хилько М.І. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку. К.: “Знання”, 2001. 598 с.
9. Марушевський Г.Б. Етика збалансованого розвитку: Монографія. К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2008. 440 с.
10. Tarasenko Galyna, Gulin Wojciech. Współdziałanie przyrody i kultury w kontekście edukacji ekologicznej. *VinSmartEco* / За науковою редакцією Мудрака О.В. Збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції (16-18 травня 2019, м. Вінниця, Україна). Вінниця: КВНЗ “Вінницька академія неперервної освіти”. 2019. С. 419-422.